

ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВНИХ БЕЗОСОБОВО-ІНФІНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ЗВ'ЯЗКУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИМ НАПОВНЕННЯМ НЕІНФІНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА

Шкіцька І. Ю.

Тернопільський державний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

Дієслівні безособово-інфінітивні речення сучасної української мови представлені структурною схемою $V_{s/3n}$ Inf (символи позначають: V – дієслово, індекс $s/3n$ – граматичні показники безособової форми (s – одина, 3 – третя особа, n – середній рід), Inf – інфінітив). Це структури на зразок: *[Думаєте, боярине, що я пережила б мого Михася, не будь у мене діточок?] І не хочеться жити, а мусиш (Ю. Опільський); Одним судилось впасти, [як дереву в бурелом] (Л. Костенко).* Шведова Н. Ю. справедливо зазначає, що схема $V_{s/3n}$ Inf є лексично обмеженою дієсловами певних семантичних груп [Шведова 1967: 10]. Зауваження стосується тільки змінюваної форми дієслова, інфінітив у всіх безособово-інфінітивних конструкціях лексично необмеженого значення.

Перший компонент структурної схеми $V_{s/3n}$ Inf – безособове дієслово – є виразником предикативності – основної ознаки речення, що усвідомлюється як відношення змісту речення до дійсності. Предикативність виражається категоріями об'єктивної модальності та синтаксичного часу. Категорія об'єктивної модальності вказує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язується витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного і т. д.). Категорія синтаксичного часу виражає стосунок до моменту мовлення. В українській мові розрізняють три зовнішньо-синтаксичні значення часу – теперішній, минулий і майбутній – лише в тих модальних різновидах речень, що містять дієслівну форму дійсного способу.

Сучасні синтаксичні дослідження передбачають реалізацію принципу системності синтаксичного опису, що включає в себе і вивчення видозмін реченнєвих одиниць за допомогою поняття парадигми речення. Під парадигмою розуміється ряд внутрісхемних видозмін реченнєвої конструкції.

У сучасному східнослов'янському мовознавстві побутує думка, що речення, представлені схемою $V_{s/3n}$ Inf, мають повну парадигму (див. статтю І. Слинька “Парадигматика простого речення української мови” [Слинько 1980: 22–29]). Автори «Русской грамматики» слушно зазначають: “У конкретному реченні утворенню тих чи інших форм може перешкоджати його семантична структура...Парадигма речення являє собою загальний тип змін речення, побудованого за тією чи іншою структурною схемою, проте не обов'язковий вид змін будь-якого конкретного речення» [Русская грамматика 1980: 106, 116]. Дієслівні безособово-інфінітивні речення можуть утворювати повну парадигму з дієсловами не всіх лексико-семантичних груп. Обмеження на утворення всіх парадигматичних форм зумовлені граматичними, зокрема видовими, та лексико-семантичними значеннями дієслів, що займають позицію $V_{s/3n}$.

Набуваючи певних часових способових форм, безособові дієслова виражають різні предикативні значення:

1) реальної модальності **теперішнього часу**, наприклад: *Йому (Дмитру) трапляється взяти дві кімнати неподалік заводу (В. Підмогильний).*

Парадигма речень з дієсловами доконаного виду неповна – відсутнє значення реальної модальності теперішнього часу. Так, лексема **осточортіти** не має видової пари (*осточортівати), а діалектна лексема **остити** не утворює видової пари саме у позиції $V_{s/3n}$ дієслівних безособово-інфінітивних конструкцій (Пор. *Остило говорити – Вариво остило*).

Значення реальної модальності теперішнього часу через специфіку лексико-семантичного значення дієслів модального значення, не виражають дієслівні безособово-інфінітивні речення з лексемами **вистачати, остогидати, припадати**, пор.: *Насьогодні вистачить терзати мою душу! (Ю. Яворівський) - *Насьогодні вистачає терзати мою душу!* Штучними конструкціями є речення з неінфінітивним компонентом, вираженим лексемою **таланити** у формі теперішнього часу. Конструкції ж типу *Хлопцеві сьогодні таланить* нормативні. Дієслівні безособово-інфінітивні речення з близькою за семантикою лексеми **таланити** - лексемою **щастити** у синтаксичній позиції безособового дієслова виражають значення реальної модальності теперішнього часу дуже рідко. Такі конструкції не фіксуються у картотеці, але можуть бути змодельовані. Наприклад, *Другові щастить бачитись з цією панночкою мало не щодня*. Форми теперішнього часу дієслова **щастити** у аналізованих конструкціях, як правило, вимагають біля себе інфінітива недоконаного виду, пор.: *щастить бачитись – щастить побачитись*. Форма недоконаного виду підкреслює тривалість, неодноразовість дії. У людській психіці щастя не може бути тривалим, стан щастя частіше визначається по відношенню до минулого. Цим пояснюється рідкофункціональність аналізованих структур.

2) реальної модальності **минулого часу**, наприклад: *Йому (Бумблякевичу) ж баглося відчувати щось незвичайне (Ю. Винничук).*

Значення реальної модальності минулого часу не виражають дієслівні безособово-інфінітивні речення з лексемами **не завадити, вистачати, здаватись**, наприклад, пор.: *Марині не завадило б купити город, бо мучиться без землі (з газ.) - *Марині не завадило купити город, бо мучиться без землі.*

3) реальної модальності **майбутнього часу**, наприклад: *[- Гадаю, що] нам не доведеться вдаватися до погроз [, - впевнено зауважив Матіні] (Ю. Дольд-Михайлик).*

Значення реальної модальності майбутнього часу не виражають безособово-інфінітивні речення з дієсловами **поривати, не терпітись**, пор.: *Марту весь час поривало спитати, [чи будуть молоді оформляти свій шлюб релігійно, але вона соромилася] (В. Підмогильний) - *Марту весь час пориватиме /буде поривати/ спитати, [чи будуть молоді оформляти свій шлюб релігійно, але вона соромилася].* Ці лексеми позначають раптове оволодіння суб'єктом психічним станом, виникнення сильного, часто неконтрольованого, бажання. Людині важко

передбачити, який стан нею заволодіє у майбутньому, яке сильне неконтрольоване бажання в неї виникне. Цим пояснюється неможливість функціонування дієслівних безособово-інфінітивних речень з цими лексемами у формі майбутнього часу.

Не утворюють значення реальної модальності майбутнього часу конструкції з дієсловами **годитись, личити, належати, судитись**, наприклад, пор.: *[Так зрозумій же, Марусю, що] мені не личить вистежувати людей (В. Підмогильний) – *[Так зрозумій же, Марусю, що] мені не личитиме (не буде личити) вистежувати людей; Мабуть, так вже судилося їй (Ганні) випроводжати дорогих людей з дому та поливати свій двір гіркими сльозами (І. Нечуй-Левицький) – *Мабуть, судиться (судитиметься) їй (Ганні) випроводжати дорогих людей з дому та поливати свій двір гіркими сльозами. Лексема **судитись** містить у значенні фатумність, невідворотність, безсилля суб'єкта. Людина не може знати наперед свою долю. Тому дієслівні безособово-інфінітивні конструкції з цією лексемою у формі майбутнього часу неможливі.*

Дієслова в безособово-інфінітивних речення можуть виражати значення ірреальної модальності, що створюється формами **умовного, бажального та наказового способів**, наприклад: *[Не знаю саме чому, але] мені бажалось би почути на се відповідь, власне, від Кассандри (Л. Українка); Коли б ще Солов'їсі прийшлося покуштувати того суду, [щоб знала, як підсвинків на тину чіпляти та чужу цибулю красти серед дня] (І. Нечуй-Левицький).*

Значення ірреальної модальності не виражають безособово-інфінітивні конструкції з дієсловами в синтаксичній позиції $V_{s/3n}$ **вистачати, лишатись, поривати, не терпітись, приходити (в значенні хотітись), випадати, траплятись, лучатись, судитись**. Частково це зумовлюється неспроможністю людини передбачити свою долю, прогнозувати стан, який оволодіє нею знезацька. Проте речення з дієсловами позитивного значення на зразок: **фортунити, таланити, щастити** в формі ірреального способу можливі, пор.: *[Будемо сподіватись, що] пану воеводі пощастить умовити того схизмата підкоритись королю... (В. Рибак) – Якби пану воеводі пощастило умовити того схизмата підкоритись королю!*

Таким чином, повну парадигму мають не всі конструкції, представлені схемою $V_{s/3n}$ Inf. Значною мірою неповноту парадигми аналізованих структур зумовлює лексико-семантичне наповнення неінфінітивного компонента.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 158 - 168.
2. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Т. 2: Синтаксис. – С. 98 - 123.
3. Слинко І. І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення) // Мовознавство. – 1980. - № 3. – С. 22 - С. 29.
4. Шведова Н. Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке // Русский язык: Грамматические исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 3 – 77.